

D.2364

FIRAT ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

SAYI : 4

ELAZIĞ - 1999

FELSEFE DİN, VAHİY AKIL İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA DİN KAVRAMI VE GÜNÜMÜZ DİN TOPLUM İLİŞKİLERİ

Yrd. Doç. Dr. Cevdet KILIÇ*

Yeryüzüne indirilişinden bu yana, çevresini araştıran, yaşadığı dünyayı tanımaya çalışan, varlığın özünü kavramaya çaba harcayan bir varlık olarak insan, hep düşünmüş ve bilginin peşinden koşmuştur. Aynı insan yaratılışından kaynaklanan bir özelliğinden dolayı da hayatından söküp atamadığı bir başka fenomene daha sahiptir. O da din ve inançtır.

Din, insanın yeryüzüne ayak bastığı andan itibaren var olmuş ve hayatının şekillenmesinde çok büyük rol oynamıştır. Çünkü, söz konusu olan, yaratıcı ile yaratılmış varlık ilişkisidir. Yaratıcının insanı var ettikten sonra bir müddet için bile olsa başıboş bıraktığı düşünülemez. İnsanlık tarihinde dinsiz yaşamış bir topluma rastlamak mümkün değildir. O halde, bir dine inanma, insan topluluklarının en bariz niteliği haline gelmiştir. Din, çeşidi ne olursa olsun fert ve toplumun huzuru için daima gerekli bir müessese olmuş, kendisine ihtiyaç duyulmuş ve hiçbir zaman ondan müstağni kalınmamıştır.¹

Aynı durum, batılı ilim ve fikir adamlarının da dikkatlerinden kaçmamış, kaynağı ne olursa olsun, insanın var olduğu yerde dinin varlığını sürdürdüğünü ve dinsiz bir milletin bulunmasının söz konusu olamayacağını belirtmişlerdir. Bergson'un (1859-1941) "*Geçmişte bulunduğu gibi bugün de ilimsiz, sanatsız, felsefesiz toplumlar bulunacaktır, fakat dinsiz bir toplum asla*"² ifadesi, bu durumu bir batılı gözüyle teyit eder durumdadır.

Din Kavramı:

Dini çeşitli yönleriyle inceleme, araştırma konusu yapan her ilmi disiplin ayrı ayrı din tanımı yapmışlardır. Bunun sebebi ise, kendi konusunun işine yarayan kısmını ele alarak, dinin tanımını yapmasıdır. Psikolog, yaşanan bir tecrübe; Sosyolog, içtimai bir olay; Kelâmcı; akıl ve nakille müdafaa edilebilen bir sistem olarak görürken, Filozof, düşüncenin temel unsuru olarak kabul eder. Dinin, insanlığın manevi köklerine kadar etki eden

* Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fak., İslâm Felsefesi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ Frayer, Hans, Din Sosyolojisi, çev; Turgut Kalpsüz, A.Ü.İ.F.yay, Ank.1974, s. 77.

² Bergson, Henry, Les Deux Sources De La Morale Et De La Religion, Paris, 1948, s. 105.

bir olgu olması hasebiyle din hakkında ortaya atılan her tanımda insanlıkla ilgili bilgi, istek ve duygular saklıdır. Çünkü, insanlık tarihinin hangi döneminde olursa olsun din, her zaman toplum tarafından en çok konuşulan ve en çok tartışılan bir müesseseye olmuştur. Bunun yanında insanların özel dünyalarına tesiri bakımından onun yerini alabilecek ikinci bir unsur da düşünmek güç görünmektedir.

İslâm alimleri dinin tanımını, Kur'an-ı Kerim ayetlerini ve İslâm inançlarını göz önünde bulundurarak yapmışlardır. Bu iki unsur **Tevhid** inancına sıkı sıkıya bağlı Müslümanların din tanımlarında göz önünde bulundurdıkları en önemli unsurların başında gelir. Şimdi bunlardan bir kaçını burada zikrelelim.

Bakillanî, (öl.404/1013) dini; "*Allah'a teslimiyet ve onun önünde boyun eğmek.*"³ tir diye tanımlamaktadır.

Gazâli, (öl.505/1111) "*Allah İle Kul arasındaki muamele.*"⁴

İbn Teymiye, (öl.728/1328) "*Din, Allah'ın insanlığa yönelik hükümler halinde kanunlaştırdığı buyrukların tamamıdır.*"⁵

Cürcanî, (öl.816/1413) **Tarifât** isimli eserinde "*Din, akıl sahiplerine Peygamberin bildirdiği şeyleri kabul etmeye davet eden ilâhî bir kanundur.*"⁶ gibi tanımlar yapmışlardır.

Mevdudî, Kur'an da Hak Dinin karşılığı olarak kullanılan Dinin dört unsuru içermesi gerektiğini ileri sürmektedir.

- 1- Hakimiyet, en üstün otorite,
- 2- Bu yüksek otorite ve hakimiyete itaatla boyun eğme,
- 3- Bu hakimiyetin otoritesi altında meydana gelen amelî ve fikri nizama.
- 4- Bu nizamı uyma veya uymamadan dolayı yüksek otoritece takdir edilen mükafat ve ceza.⁷

Yakın bir geçmişte yaşayan İslâm âlimlerinden **A. Hamdi Akseki** ise klasik dönem İslâm âlimlerinin yaptıkları tanımların bütününe kapsayan geniş bir din tanımı yaptığına şahit olmaktayız. "*Din, akıl sahiplerine gaye-i Hakikati bildiren, onları kendi ihtiyar ve iradeleri ile Allah Resulünün bil-*

³ Bakillani, Kadı Ebu Bekir Muhammed, Kitab et Temhid, Beyrut, 1957. s. 360.

⁴ Gazâli, İhyau Ulûmi 'd Din, Mısır, 1967,c. IV, s. 531.

⁵ İbn Teymiye, el Es'ile ve'l Ecvibe, Riyad, 1983. s. 8.

⁶ Cürcanî S. Şerif, Ta'rifât, "Din" maddesi. Beyrut, 1995.

⁷ Mevdudî, Kur'an'a Göre Dört Terim, Çev: O. Cilâcı, İ. Kaya, İst., 1982, s. 109 vd.

dirildiği şekilde hâl ve istikbalde salah ve felaha, kemâle sevk eden madde ve manevi bütün ihtiyaçlarını temin eden bir kanuni mevzu-i ilâhidir."⁸

Günümüzde gerek klasik dini kaynaklarda ve gerekse halkın çokça rağbet gösterip okuduğu ilmiyal kitaplarında buna yakın tanımlar verilmektedir.⁹ Ayrıca dini bir siyasi sistem olarak görüp dini düşüncenin ve yönetimin hayata hakim olması görüşünü savunanların din tanımı şöyledir: "*Din, yaşanan hayatın ekonomik, sosyal, siyasal ve yasal ilkelerinin dayandığı, referans alındığı kaynaktır.*"¹⁰

Din kelimesi ve bunun müştakları Kur'an-ı Kerim'de geçtiği şekliyle ve Arap dilinde çeşitli anlamlarda kullanılmakla beraber şu şekilde guruplandırmak mümkündür.

1- *Ceza, mükafat, hüküm, hesap*: Kur'an-ı Kerim'de Fatıha suresindeki "din" kelimesi bu anlamdadır.

2- *İtaat, taat, teslimiyet, ibadet, hizmet*:: Bakara 132. Ayetteki (Allah sizin için din seçti) bu ayetteki "din" kelimesi bu anlamdadır.

3- *Üstün gelme, hakimiyet, zelil kılma, zorlama*: Nahl 52. Ayetindeki (Göklerdekilerin ve yerdekilerin hepsi Allah'ın'dır, din daima onundur.) din kelimesi hakimiyet itaat anlamındadır.

5- *Adet, yol, kanun şeriat, millet, mezheb*: Yusuf suresinin 76. Ayetindeki ifadede "Kralın dini"nden bahsedilmekte olup, kanun ve şeriat anlamlarına gelmektedir. Yine, En'am suresinin 161. Ayetinde (Bana gelince Rabbim beni doğru bir yola iletti, doğru dine dosdoğru bir tevhitci olan İbrahim'in milletine) buradaki "millet" kelimesi "din" anlamında kullanılmıştır.

Batı dünyasında din terimi Latince'deki *Religin* kelimesinden kavramlaştırılmıştır. *Religio*; terimi, *bir şeyi vazife edinmek, tekrar tekrar okumak ve ihmal etmemek uluhiyete karşı vazifeyi yerine getirmek* gibi manalara gelmektedir.¹¹ Daha sonra bu kelime, **Religion** olarak kavramlaşmıştır. Batılı bir yazar, "*Batıda yapılan din tanımlarını sıralarsak bunlar yüzleri bulur*"¹²

⁸ Akseki, A. Hamdi, İslâm Dini, Ank.,1983, 32.bsk., s.5, Kırş. Filibeli Ahmet Hilmi ise kısa ve öz tanım yapar; O na göre din: "*Mahbudu his ve şehinden ibarettir*", Bkz. Şebbenderzade Fülîbefs Ahmed Hilmi, Sad., M.Rahmî., İst.1987, s. 48.

⁹ Bilmen, Ömer Nasuhi, Büyük İslam İlmihâli, Sadeleştiren, Ali Fikri Yavuz, Ank., Tarihsiz, s. 9.

¹⁰ Aktaş, Erhan, Hângi İslâm, İst., 1996, s 15. Geniş bilgi için bkz. Küçük Abdurrahman, Tümer Günay, Dinler Tarihi, Ankara, 1988, s. 14.

¹¹ Thioller, M. Marie, Dictionnaire Des Religions, Belgique, 1971, s.312-314.

¹² Geniş bilgi için bkz. Tümer Günay. Çeşitli Yönleriyle Din, A.Ü.İ.F. Der., c. XXVIII, s. 224. Tümer, burada elliyeye yakın babının din tanımını vermiştir.

demektedir.¹³ Bu tanımları yapanlardan biri de E. Durkheim'dir. Durkheim'e göre din, "kutsal varlıkla ilgili inanç ve amellerin dayanışmasından meydana gelen toplu bir sistem ve bu sisteme bağlananları manevi bir birlik haline getiren birleştirici fenomendir."¹⁴ Batılılar tarafından yapılan tanımlardan her biri, dinin kendisi için olmasa bile içinde ortaya çıktığı devrin umumi karakterini ve bu devre hakim olan temayülleri yansıtmaları bakımından önemlidir. Ayrıca dinin iki şey arasında bir bağ olarak ortaya çıkması, iki dünya arasındaki ilişkiyi düzenlemesi ve bir köprü vazifesi görmesi gibi hususlar ön plana çıkmaktadır.

Gerek klasik tanımlardan ve gerekse buna dayalı günümüzde yapılan tanımlardan da anlaşıldığı gibi, genellikle tevhit inancının mevcudiyeti sebebiyle aynı eksen etrafında dönüp dolaşmıştır. Çünkü, din denilince, Allah tarafından gönderilmiş, Hz. Peygamber tarafından tebliğ edilmiş, akıllı sahiplerine hitap eden, kimsenin etkisi altında kalmadan kendi seçimiyle dini inanca bağlanmasının istendiği, dünya ve ahirette en yüksek iyiyi ve en güzeli hedefleyen itikat ve amellerden kurulmuş bir müessesedir.¹⁵

Bu tanımlarda, insanın ruhi yapısı göz önünde bulundurulduğu anlaşılmaktadır. Zaten insan, dünyada yaşayış gayesinin en üst noktasına, mutlu olmayı ve sıkıntısız bir hayat yaşamayı koymuştur.¹⁶ Bu nedenle insanın hedefine ulaşmasında kendisine yardımcı ve destek olabilecek müessese ise dindir. Dinin böyle bir hedefinin varlığı, halkın dünyada ve ahirette mutlu olma arzusu dine olan rağbeti daha da artırmaktadır. İnsan, ferdi yapısının yanında toplumsal yönüyle de insandır. Bu nedenle din hakkında bu yapılan tanımlardan ve gösterilen hedeflerden anlaşılabileceği üzere insanın, ferdi ve toplumsal varlık olarak maddi ve manevi ihtiyaçları göz önünde bulundurulmuştur. Bilindiği gibi insanın, içindeki sonsuzluk duygusunu tatmin etmesi, ruhi doyuma ulaşabilmesi için maneviyatını canlı tutması ve bir yaratıcı kudrete güven duyması gerektiğinin farkındadır.¹⁷ İşte gerek klasik dönem ilim ve fikir adamlarının din tanımları, gerekse günümüz alimleri tarafından yapılan din tanımlarından çıkan netice; insanın ruhi ve içtimai yapısının derinliklerinde saklı bulunan din duygusuna ve sonsuz mutluluğa ulaşma

¹³ Pelet, Louis, *Le Sentiment Religieux et la Religion*, Paris, 1935, s. 27.

¹⁴ Durkheim, Emile, *Din Hayatının İptidai Şekilleri*, çev. H. Cahit, İst., 1923. s.47 vd.

¹⁵ İslâm Ansiklopedisi, "Din" Maddesi, c. 3, İst., 1977, s. 590., Bkz. Tümer, Çeşitli Yönleriyle Din, s. 31. Ayrıca bkz. Gazzâli, a.g.e., c. IV s. 531.

¹⁶ Öztürk, Yaşar Nuri, *Din ve Fitrat*, İst., 1990, s., 11.

¹⁷ Bu konudaki Kur'an ayetleri için bkz., Zümer/3, Bakara/256, Kehf/29, Nahl/106.

arzusunda kendisine yol gösterecek ve yardımcı olacak sonuçlar ortaya çıkmaktadır.¹⁸

Din ve Fıtrat İlişkisi:

Fıtrat, yaratılışın ilk anını veya esasını ifade eder. Allah'ın yarattığı şekil ve muhtevanın ismidir. Bununla ifade olunan, insanların ferdi farklılıkları değil, insan oluşları nedeniyle sahip oldukları ortak ve değişmeyen özleridir. Diğer bir ifadeyle insan olma temelidir. İnsan, her zaman kendisinin insanüstü bağları bulunduğunu ve ihtiyaçları için kendini aşan bir "Kudret"e fıtrata gereği yönelmesi gerektiğini hissetmiş ve düşünmüştür. İnsanın tabiatüstü varlığa yönelmesi, sevgi göstermesi korku ve niyazla bağlanması, emirlerine itaat ve sevgiyle karşılık vermesi, dini hayat içine girmesi demektir. İnsanlardaki din duygusu o kadar köklü ve o kadar devamlı bir şeydir ki; en ağır dinsizlik suçlamaların bile bu duyguyu söküp atması mümkün olmamıştır. Hatta, kendilerinin dinsiz olduklarını iddia edenlerin bile hakikatte yok edemedikleri bir duygunun ağır baskısı altında olduklarını söylemek mümkündür.¹⁹

İnsanın fıtrata gereği düşünen ve düşünme gibi çok önemli bir özelliğe sahip olmakla beraber, bu özellik onları diğer varlıklardan ayırtıran en önemli özellik gereken bir varlık ise, bunun gibi fıtrata gereği aynı zamanda dini bir varlıktır.

İnsanı yaratan kim ise; onu en iyi tanıyan da O'dur. Yaratıcı Kudret, insanın yapısına kendisi ile iletişim kuracak **aslı bir duygu** yerleştirmiştir. İslâm terimleri arasında **fıtrat** denilen bu aslı duygu, genel adıyla **kutsal ve kutsallık** duygusuyla ilgilidir.

İnsanın maddî yönünün yanında manevî tarafının da olması insanı bu duyguyla özdeşleşmesinin sebebidir. Bu duygu, yaratılmış varlıklar içerisinde de **sadece insana** mahsus kılınmıştır.²⁰ Çünkü insan, Yaratanı tarafından **en seçkin** bir varlık olarak yaratılmış,²¹ **yeryüzünün halifesi** kılınmış,²² göklerin, yerin ve dağların yüklenmekten kaçındığı **emaneti** yüklenmiş²³ bir varlıktır. Bu ağır yükün altına giren insan, bu ağırlığı taşıyabilmesi için çeşitli istidat ve kabiliyetlerle donatılmış bir şekilde yaratılmış olması gerekir. İşte bu da **fıtrattır**. Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de Rum suresinin 30. aye-

¹⁸ Günümüzde halkın özellikle rağbet ettiği ilmihal türü kitapların çoğunda yapılan tanımlar birbirine benzer mahiyette ve aynı sonuçlar üzerinde durdukları görülmektedir.

¹⁹ Öztürk, Din ve ..., s. 11.

²⁰ Beyyine/5-7.

²¹ Tin/ 4.

²² Bakara/ 30,

²³ Ahzab/ 72.

tindeki “*Sen yüzünü bir Hanif olarak dine; Allah’ın fitratına çevir*” emri, Hz. Peygamber’in şahsında İnsanlara birer *Hanif* olarak fitrata yönelmelerinin emredilmesi, bu duygunun, Allah’ın yaratılış kanunu olduğunu ortaya koymaktadır.²⁴

İnsandaki bu özün, daha sonraları bazen iç ve dış etkilerle bozulması söz konusudur. Ancak, tamamen kaybolduğunu söylemek zordur. Çünkü insan, din duygusunu ve Allah’ın varlığını fitratının derinliklerinde çeşitli şekillerde hisseder. Ancak bu his, bazen kuvvetli, bazen zayıf, hatta bazen de hiç hissedilmez ve inkâr derecesine vararak ateizme kadar gidebilmektedir.

İnsan fitratında Allah’ı bilme, Allah’a yönelme ve Allah’a kul olma özelliği vardır. İnsanın, bu özelliği, Yüce ve Kudretli varlığa sığınma, ondan yardım dileme veya ihtiyaç duyma gibi şekillerde tezahür etmiştir. Varlığın en küçük yapısı atomdan kainata kadar her şeyin Allah’ın koyduğu kanuna boyun eğmesi,²⁵ atomun madde ve enerjiden meydana gelmesi, hareket ve çekimin bir düzen içinde olması,²⁶ tek hücrelilerden milyonlarca hücreye sahip olan canlılara kadar hepsinin yeryüzünde hayatını sürdürmesi,²⁷ hepsi Allah’ın koyduğu bir kanunlar çerçevesinde cereyan etmektedir. İnsan bu düzeni görerek hayretler içinde kalmakta ve yaratıcı fikrine ulaşmaktadır.²⁸ İşte bu hayret hali, fitratının yani din duygusunun ilk merhalesidir. Dinin konusunu teşkil eden sorulara cevap arayanlar ve aynı zamanda dini sosyal hayattan tecrit etmek isteyenler başka sahalarda bu sorulara cevap arayacaklardır. Ancak, henüz bu gibiler dini düşünce sahası dışında sorularına cevap bulabilmiş değillerdir.²⁹

Bütün bu olup bitenler karşısında insanoğlu kendi varlığının esasını ve sırrını aramaya çalışmıştır. “Bu esas nedir?” sorusuna en iyi cevabı ise kutsal ile iletişim kurmakla verebilmiştir. Alexis Carrel’in de dediği gibi, “*İnsan, her devirde su ve oksijen kadar Allah’a da ihtiyaç duymuştur. Sezgiye, ahlâki duyguya, güzellik duygusuna ve zekânın aydınlığına ilave olarak din duygusu şahsiyetin çiçeklenmesini sağlar.*”³⁰ İnsanın yaratılışı itibariyle

²⁴ Ayetin tam metni şudur: “*Ey Muhammed! Sen yüzünü bir hanif olarak dine, Allah’ın fitratına çevir ki; O, insanları bunun (fitrat) üzerine yaratmıştır. Allah’ın yaratması değiştirilemez. İşte dosdoğru din budur ancak insanların çoğu bunu bilmezler.*”

²⁵ Fütukâ/ 2, Yâsin/ 8.

²⁶ Fâtır/ 41. A’lâ/ 2-3.

²⁷ “*Yeryüzünde yaşayan bütün canlıların rızıkı ancak Allah’a aittir.*” Hâd/ 6.

²⁸ Müilk/ 3-4.

²⁹ Göngör, İslâm’ın... s. 243.

³⁰ Carrel, Alexis, Dua, Çev: M. Alper Yüccetürk, İst. 1947, s. 44.

yaratıcıya ihtiyaç duymasının temelinde bu duygunun insan benliğine kazandırdıkları da unutulmamalıdır. Muhammed Kutub'un da ifade ettiği gibi yaratıcı güce karşı duyulan acziyetin, ona olan iştiyakın sonuçları şudur: "*İnsanoğlunun fitratında yaratıcı güç karşısındaki aczi ve kimsesizliği hissetmesi kainattaki fevkaladelikler karşısında hayranlık duyması onu secdeye kapatır ve ibadete sevkeder.*"³¹

İnsanoğlu, bazı şeyler karşısında aczini itiraf etmek zorunda kalmıştır. Bunların başında sonsuzluk ve gaybın bilgisi gelmektedir. Meselâ ahiret inancı sadece ceza veya mükâfat olarak değil, aynı zamanda insanın içindeki sonsuzluk duygusuna aradığı cevabını yine de dinde bulacaktır.³² Bunun yanında kâinata olup bitenler karşısındaki acziyeti, meselâ; fezâ denilen boşluk, güneş, ay, yıldızlar, yeryüzü her an insanoğlunun duygularına tesir etmekte veya onu sarsmakta ve derinden etkilemektedir. Bu durum insanoğlunu yaratıcısını aramaya sevk etmiştir. Çünkü, dış dünyada varlığının sorularına cevap arayan insan, aynı sorularla iç dünyasında da karşı karşıyadır. Ölüm, varlık ve yokluk, insanın etkilendiği en önemli hakikatlardan biridir. Doğum, hastalık, zayıflık, korku, açlık, gibi her an karşılaşılan olaylar, karşısında insan, hiç bir dış tesir altında kalmadan doğrudan fitrata yönelir ve bütün bu dış, iç ve günlük olayların arkasındaki soruları din duygusuyla bir bir çözmeyi başarır. İnsan, sadece dış dünyada olup bitenler karşısında suskunluğunu ve aczini itiraf etmez aynı zamanda bu itiraf kendi iç dünyasında da söz konusudur. İnsanın yaratılışındaki mükemmellik, bütün organlarının bir ahenk içerisinde ve güzellikte yaratılışı, ilk yaratılışın hayretler uyandıracak mükemmellikte olması, bütün bunlar insanı, Allah fikrine ve din duygusuna yöneltmektedir.

Muhammed İkbâl'in, Whitehead(1861-1947)'dan naklettiği bir tanımında dinin önemi ve din fitrat ilişkisinin önemini şu şekilde ortaya koymaktadır. "*Din, içtenlikle kabul edildiği ve tam manası ile kavrandığı takdirde karakter ve kişiliği büsbütün değiştirebilecek güçle bir genel hakikatler sistemidir. O halde dinin başlıca amacı insanın iç ve dış dünyasını yönlendirmek ve temelinden değiştirmek olduğuna göre, ihtiva ettiği temel hakikatler hedefinden saptırılmamalıdır.*"³³

Bu ifadeden de anlaşılacağı gibi, dinin içtenlikle kabul edilmesi durumunda değişmeyecek hiç bir şey yoktur. Bu değişiklik evvelâ insanın iç dünyasından başlar. Fitrata aykırı olabilecek bütün hâl ve davranışlar din

³¹ Kutub, İnsan., s. 290.

³² Günaltay, M. Şemsettin, Tarih-i Eryan, (Dersaadet 1339), s. 39, vd., O. Cilacı - M. Aydın, Dinler Tarihi, Konya. 1980, s. 19.

³³ İkbâl, Muhammed, İslâm'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu, çev. N. Ahmet Asrar, İst. 1984, s.18.

sayesinde değişir. Akıl sahibi herkes bu çizgiye gelebilecek mizaçtır. Ayrıca din, hedefinden saptırılmadığı takdirde fert ve toplum için gereken tüm ihtiyaçlara cevap verebilecek niteliktedir. Bu da, yaratan ile yaratılan arasında meydana gelecek olan iletişim ve güvene dayanır. Bu iletişim ve güvenin ilk adımı imandır. Çünkü, dine giriş, iman etmekle gerçekleşir. İnanmak, bir varlığa güvenmek, emniyet etmektir. Bu noktada varlık açısından bilgiden ziyade inanan ile inanılan arasında bir 'ben-sen' ilişkisidir. Bu ilişki de güvene dayanmaktadır.³⁴ Dini manada ise, insanın bütün benliğiyle Allah'a bağlanmasıdır. Mengüşoğlu'nun ifade ettiği gibi; "İnanma ister dar anlamda, isterse geniş anlamda anlaşılın, insanın varlık temelinde kök salmıştır. İnsan inanmadan yoksun olamaz; inanma yok edilemez. Çünkü inanmayı yok etmek insanı yok etmek demektir,"³⁵ derken insanın dinden ve dini inançlardan yoksun kalmasının doğuracağı topyekün yok olma tehlikesine işaret etmektedir.

Din ve Felsefe İlişkisi:

Din, insanoğlunun bu alemdeki kimliği, varlığının gerçek anlamı, gyesi ve var oluş sebebinin zihninde oluşturduğu soruların cevabını bulabildiği bir müessesedir. Bu bakımdan şunu söyleyebiliriz; Her din bir felsefedir, yani felsefi bir yönü vardır. Fakat her felsefe bir din değildir.³⁶ Din; inançlar, duygular, eylemler ve davranışlar olarak bir topluluğun birliğini sağlamakla beraber, düşünceye dayanan felsefenin alanına tecavüz etmez. Din, felsefeye irca edilemeyeceği gibi, sadece korku, haşyet ve sevgiyle açıklanmaya çalışılması onun bir ahlâki emirler veya resmi adetler ve ibadetler topluluğundan ibaret sayılması yanlış olacaktır. Ancak bu, dinin bir felsefi yönünün olmadığı manasına gelmez. Çünkü, bir çok ilim dalının doğuşu ve gelişmesinde tarih boyunca insanoğlunun kendisine ve kainata bakışında, hakikati arayışında dinin ağırlığı çok etkili olmuştur.

Felsefi düşünceenin başlangıcı insanın kendini, çevresindeki olayları ve eşyaları alışılmış inanç ve bilgi kalıplarıyla değil de ciddi bir biçimde anlayıp yorumlama çabasına giriştiği zamanlara uzanır. Felsefi bilgiyi elde etmek, derin bir bilgi birikimine sahip olmakla mümkündür. Zira, felsefenin ele aldığı belli başlı konular olan yaratılış, varlık, insan, devlet, hukuk, ahlâk, bilgi, siyaset, ve sanat gibi meseleler hakkında belli bir dönem sonra düşünmeye başlamıştır. Fakat bu düşüncelerin içinde din, diğerlerine nazaran insanın bizzat kendi iç alemiyle ilgili olmak üzere kendi dünyasında metafizik sorularına cevap bulmaya çalışmıştır. Yani insanoğlu, felsefi açıdan

³⁴ Özcan, Hanifi, Epistemolojik Açıdan İmân, İst. 1997, s. 30.

³⁵ Mengüşoğlu, Takiyettin, İnsan Felsefesi, İst., 1988, s. 203.

³⁶ Tümer, Çeşitli Yöneliyle Din, s. 220.

düşünmeye başlamadan önce inanç problemini ele almış ve bunu çözüme kavuşturmaya çalışmıştır.³⁷

Filozoflar, felsefi problemler hakkında fikir üretmelerinin yanında yaşadıkları toplumun dini inançlarından etkilenmişler ve kendi fikirleriyle toplumları etkilemişlerdir. Her filozof kurmaya çalıştığı felsefi sisteminin içerisinde dine ayrı bir yer vermiş, varlık ve oluş ile ilgili kozmolojik yorumlarında dine ve dinlerde vazgeçilmez bir kavram olan "Allah" fikrini, düşüncesinin merkezine oturtmaya çalışmıştır.³⁸ Bu çabanın tabii bir sonucu olarak bir kısım filozoflar, din ve felsefenin karşılıklı ilişkisi ve etkileşimi üzerinde durmuşlardır. Aslında her iki kurumun birbirinin alternatifi olarak görülmesi yerine din ve felsefenin buluştukları ortak nokta olan hakikata ulaşma gayesi noktasında ortak hareket etmeleri mümkündür. Filozoflardan bir kısmı, dini temelleri esas alırken,³⁹ bir kısmı, felsefe ile dinin her ikisinin de hakikatin aynısı olup; yollarının ve metotlarının farklı olduğu,⁴⁰ diğer bir kısım filozoflar ise, felsefi düşüncenin din ile çatışmadığını ve aksine dine götürdüğünü savundukları düşüncesinin üzerine sistemlerini kurmuşlardır.⁴¹

Felsefi düşüncede Müslüman filozoflar salt din tanımlaması üzerinde fazla durmayarak dinin felsefe ile olan ilişkileri üzerinde durmuşlardır. Bu alanda dinin çeşitli konularını felsefi bir problem olarak ele almış ve felsefi bir zeminde çözüm aramaya çalışmışlardır. Mesela, bunlardan, Allah'ın varlığının kanıtlanması, Allah alem ilişkisi, İyilik ve kötülük problemi, Vahiy ve peygamberlik konusu, Mebde ve mead problemi gibi konularla ilgilendiklerini görmekteyiz.

Bu noktada felsefi düşüncenin dinden çıktığını ileri süren ve buna karşı görüş ortaya atanlardan kısaca bahsetmek istiyoruz. Sadece Felsefe değil, en eski ilim dallarından olan ahlâk, hukuk, siyaset gibi ilimler de dinden çıkmış ve zamanla bunlar ayrı birer ilim dalı olarak gelişmişlerdir. Felsefi düşünce ister Yunan Felsefesiyle başlatılsın veya daha eskilere; Çin, Mısır veya Hind'e kadar uzansın, Din, felsefeden önce gelmektedir.⁴² Aristo;

³⁷ Taylan, Necip. İslâm Düşüncesinde Din Felsefeleri, İst. 1994, s. 9.

³⁸ Taylan, a.g.e., s. 10.

³⁹ İslâm Düşüncesinde ilk filozof olarak bilinen Kindî (801-872)'nin uzlaştırma tezi. Bkz. Kindî, Felsefi Risaleler, Haz: Mahmud Kaya, İst. 1994, s. 5

⁴⁰ Farâbî (870-950)'nin uzlaştırma tezi, Bkz. İslâm Düşüncesi Tarihi, Ed.: M. M. Şerif, İst., 1990, c. II, s. 83.

⁴¹ İbn Rüşd (1126-1198)'ün uzlaştırma tezi. Bkz. Feslu'l Makâl, haz: Süleyman Uluğ, (Felsefe Din İlişkileri) İst. 1985, s. 108. Ayrıca Bkz. İslâm Düş. Tar. c II, s. 178. Korklaçlı Murtaza, İbn Rüşd'e Göre Din-Felsefe İlişkisi, Felsefe Dün-yası, Ankara, Mart 1994, s. 11, vd.

⁴² Bulaç Ali, İslâm Düşüncesinde Din Felsefe Vahiy Akıl İlişkisi, İst. 1994, s. 16.

"Başlangıçta olduğu gibi; bugün de, insanları felsefe yapmaya şaşkınlık sürüklüyor.... fakat şüphe etmek ve şaşırarak, önceden cahil olduğunun bilinmesidir. İşte bunun içindir ki, filozof olmak, mitleri göz önüne sermektir. Çünkü onlar şaşırtıcı unsurlardan meydana geliyorlar"⁴³ demektedir. Aristo'yu felsefe yapmaya sevk eden âmil, mitlerdeki şaşırtıcılık olduğuna göre, yaşadığı dönem içindeki mitlerin büyük bir kısmı dini düşüncenin ve yaşantıların birer sembolik anlatımlarıydı. Buna göre, Aristo felsefesinin de dini kökenli olduğu anlaşılmaktadır. Sadece Yunan düşüncesinin değil, aynı zamanda Çin, Hint ve Mısır düşüncesi de kaynağını dinden almaktadır.⁴⁴ Batıda bu görüşü benimseyen filozoflar hayli fazladır. A. Comte, V. Cousin, Ernest D. Aster, E. Durkheim, gibileri felsefenin dinden doğduğunu savunanlar arasındadırlar. Durkheim'in şu ifadesi bu düşünceyi teyid eder mahiyettedir: "*Felsefe de ilim de dinden doğmuştur. Çünkü din, önce ilim ve felsefenin yerini tutmuştur.*"⁴⁵

Sokrat öncesi antik Yunan filozoflarından ve hatta en materyalistlerinden olan Empedokles ve Demokrit'in bile kendi çağlarında buldukları ortamın inanç esaslarından sıyrılmadıkları dikkat çekmektedir.⁴⁶

Filozofların dahi, din ile bu kadar iç içe olmaları ve dinin sahasında da felsefe yapmaları din ve felsefe ilişkisini gündeme getirmektedir. Felsefenin en önemli problemlerinden biri de insandır. Bir çok ilim dalı tarafından insan, çeşitli yönleriyle araştırılmış ve ele alınmış olmasına rağmen, insanın ne olduğunu evrendeki yerini, diğer varlıklarla olan münasebetlerini ele almamışlardır. Bu konu ise felsefenin sahasına girmektedir. Dinin de en önemli hedefi insandır. İnsan, doğduğu andan itibaren dış dünya ile irtibat halindedir. Varlıklar aleminde kendisine yer bulmaya çalışır. Bazen bu a-lemle hesaplaşmaya da girebilir. Yaşanılan hayat, bazen çekilmez bir hal alır. İşte bu anda iman devreye girer. Ancak, inanç konusuna doyurucu cevap sadece dinden gelir. İnsanın ümitleri, beklentileri ve imanının ne ifade ettiği, kendisi ile yaratıcı arasındaki münasebetin şekilleri, insan, Allah ve varlık üçgenindeki münasebet tarzlarını ve karşılıklı ilişkilerini ve bu ilişkiler içindeki insanın durumu gibi sorular din felsefe münasebetini ortaya çıkarır.

⁴³ Aristo, Metafizik, s. 892.

⁴⁴ Bayraktar, İslâm..., s. 176.

⁴⁵ Durkheim, Emile, Les Formes Elementaire de la Vie Religieuse, Paris, 1925, Giriş, s. 13.

⁴⁶ Birand Kamuran, İlk Çağ Felsefesi Tarihi, Ank 1987, s. 22, Ayrıca bkz. Gökberk Macit, Felsefe Tarihi, İst. 1990, s. 34, Weber Alfred, Felsefe Tarihi, Çev: Vehbi Eralp, İst. 1991, s. 28.

Din ve Toplum İlişkisi:

Din ve toplum arasındaki ilişki konusu, dinin pratiklerini hayatının dışına terk eden günümüz insanında ayrı bir önem taşır. Konunun esas noktasını dinin ferdi mi olduğu, yoksa toplumsal mi olduğu eksenindeki tartışma oluşturur. Kişisel din anlayışında dindarlık denilen şey, tamamen ferdi bir halden ibarettir. Bu açıdan bir vicdan meselesi ve bir seçim işidir. Toplumsal din anlayışı ise, dini, toplumun bağlandığı inanç ve amellerden oluşan bir sistem olarak görür.⁴⁷

Ancak, ilk anda göz ardı edilmemesi gereken gerçek, dinin önce ferdi olduğudur. Yani her bir insanın din ile olan ilişkisi kişisel olarak başlar sonra toplumsal boyuta taşınır. İslâm'ı seçen bir insanın önce şehadet kelimesini okuması sonra ferdi ve toplumsal ibadetlerle mükellef olması bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Ancak, dini duygu ise doğrudan açıklanması güç olan bir duygudur. Çünkü, mânevî alan, insanın iç dünyasından çıkan ve ruhen yaşanabilen olgulardan kurulmuş olan bir alan olduğu için kelimelere ve ifadelere döküldüğünde anlatım güçlüğü ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu alanı filozoflar ve mutasavvıflar dolaylı anlatımlarla ve temsili ifadelerle ortaya koymuşlardır.

Öte yandan tarih boyunca toplumsal nizamın kuruluşunda ahlâki değerlerin yükselmesinde din ile yakından veya uzaktan alâkası olan doğrudan veya dolaylı olarak insanı ilgilendiren ilim dallarının gelişmesinde kültür ve medeniyetin tekamülünde ekonomik ve ticari faaliyetlerde din kadar derinden rol oynamış başka bir müessese olmamıştır. Meselâ sanat, edebiyat, felsefe, şiir hep bu alanın ürünüdür. Yani, günümüze kadar gelen medeni toplumların geçmiş medeniyetlerine bakıldığında nerede bir din varsa veya o dine bağlı bir mezhep, bir tarikat, yada dini bir müessese zuhur etmişse orada yeni bir medeniyet, yeni bir kültür, veya yeni bir dünya görüşünün yeşerdiği görülmüştür. Kâmiran Birand'ın dediği gibi; "*İnsanlığın iç hayatının verimi olan manevi olgular iç denemeler ve yaşantılar tarihi ve sosyal gerçeklik içinde toplulukla ilgili olan çeşitli kurum ve oluşumlarla objektifleşmişlerdir.*"⁴⁸

Düşünce Tarihi boyunca din duygusunun toplumda **inanç, ibadet ve ahlâki davranışlar** olmak üzere üç önemli tarzda yapılandığı görülmektedir. İnançlar, peşinden ibadetleri getirir, ibadetler ise toplum düzeni içerisinde birleştirici rol oynar ve cemaatleşmeyi sağlar. Bu durum, ilkel dinlerden, semavi dinlere kadar hepsinde görülür. İkel dinlerde bir dini efsane bile

⁴⁷ Ünver, Günay, Din Sosyolojisi Dersleri, Erciyes Ün. Yay. Kayseri 1993, s.147-148.

⁴⁸ Birand Kamuran, Din kavramının İncelenmesi Hakkında, A.Ü.İ.F. yay. Ank., 1961, s. 15.

insanları birbirine bağlayıcı önemli faktördür. İslâm dininde efsanenin yerini ilâhi kitap diğer dinlerde ise kutsal metinler yer alır.⁴⁹

Dine bağlılık, genellikle, o dinin itikat esaslarının insanlar arasında yayılmasıyla gerçekleşir. Dinî inançlarını ve yaşayışını canlı tutan insanların hem dinin ferdi yönünün hem de toplumsal yönünün o insanı kavradığı görür. Çünkü her dinin tabiatında hem iç dünyaya, hem de dış dünyaya - topluma- yönelik ilişkisini düzenleme yönü mevcuttur. Bu itibarla din, bazıların ileri sürdüğü gibi Allah'la kul arasındaki münasebetleri ihtiva eden vicdanlara hapsedilmiş bir sosyal müessese veya şahsi problem değil, bütün hayatı kapsayan ve sosyal problemlere çözümler getiren prensipler manzumesidir.⁵⁰

Din ve toplum arasındaki etkileşim temelde olumlu ve olumsuz olmak üzere iki yönlü değerlendirilebilir. Dini ibadetlerin ve merasimlerin toplu olarak birlikte icra edilmesi, dinin toplumla ilişkisinde olumlu olarak değerlendirilirken, aşırı kadercilik, gizlilik, dünyadan kaçıp münzevi hayat sürme, yanlış tevekkül anlayışı gibi ferdi durumlarda bu ilişkinin olumsuz yönünü ortaya koyar.⁵¹

Son bir kaç asırdır ortaya çıkan dini ve dini düşünceyi kenara itme veya soğuk bakma cereyanları, ülkemizde olduğu gibi, Batı dünyasını da tedirgin etmektedir. Dini sosyal hayattan uzaklaştıran toplumların zihinlerinde boş kalan din duygusunun yerini, hurafeler ve batıl inançlar doldurmuştur.⁵² Gelişmiş ülkelerdeki bunalımların temelinde dini düşüncenin sosyal hayattan atılmasından kaynaklanmaktadır. Mircea Eliade'nin de belirttiği gibi; "*Modern insanın kesintisiz bir şekilde kutsallıktan arınması, mânevi hayatın içeriğini bozmuş, ama hayal gücünün matrislerini kıramamıştır. İyi denetlenemeyen alanlarda koskoca bir mitolojik çöp yığını varlığını sürdürmeye devam etmektedir.*"⁵³ Kutsaldan arındırılmış bir dünya kurmak ve böyle bir hayatı yaşamak ancak insanın tanrılaşmasıyla, bilimin din mertebesine yükselmesiyle mümkündür. İnsanlık tarihi göstermiştir-ki, insanların kahir ekseriyeti için görünen hayatın ötesinde bir aşkın gücün varlığı elzemdir. Yani hayat kutsallıklarla anlamlandırılmalıdır. Yakın tarihlerde, dini sosyal hayattan attıktan sonra yaşanan tecrübeler hiç de iç açıcı değildir. Dinlerin yok saydığı, insan ve toplum hayatından sürülüp çıkarıldığı ütopyalar hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Batıda ve batıya özenmeye çalışan toplumlarda

⁴⁹ İslâm Gerçeği, Heyet, Ank., 1995, s. 4.

⁵⁰ Er İzzet, Sosyalleşme Sosyal Gelişme ve İslam, Bursa, 1988, s.39.

⁵¹ Jochaim Wach, Din Sosyolojisine Giriş, çev: Battal İnandı, A.Ü.İ.F.yay. Ank., 1987 s. 16.

⁵² Berger Peter L., Dinin Sosyal Gerçekliği, Çev, Ali Coşkun, İst., 1993, s. 34.

⁵³ Eliade Mircea, İmgeler ve Simgeler, çev; M. Ali Kılıçbay, İst., 1992, s. 27.

görülen astroloji ve falcılık gibi meslekler bunun açık bir delilidir. Çünkü, insanlar, hakikati hayatlarından söküp atarlarsa, yerini dolduracak başka batıl inançlar olacaktır.

Sonuç olarak, dini yok sayan, hayatın kutsallığını reddeden tutumlar da dini bir tutum halinde tezahür etmektedir.

Günümüzde, dinin getirdikleri dışında hiç bir değişmez kıymet yoktur. İnsanlığın ilâhi menşeli olmayan bütün değer hükümleri yer ve zamanla sınırlı olmuş, kısa bir süre sonra yok olmak tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Objektif bilgi vermek itibariyle en sağlam görünen ilim de hep birbirinin yerine geçen çeşitli teori şemalarından ibarettir. Bu şemalar muhakkak ki gitgide mükemmele doğru yaklaşacaktır, ancak özünde yine değişme var olduğundan insanoğlunun bugün doğru dediğine yarın yanlış diyebilmesi, bugün güzel görünenin yarın çirkin görünmesi insanı ister istemez bu değişkenlerden kurtaracak değişmez değerlere sahip olmaya itmektedir. İşte **Hak Din**'in başlıca fonksiyonlarından en önemlisi bu tür değişmez ezeli ve ebedi değerler ortaya koymuş olmasıdır.

Özellikle, İslâm dünyasında bu manada yapılan yanlış tutumlara temas etmek zorundayız. Din, yakın zamana kadar bir müessese olarak değil de çeşitli ideolojilere karşı savunma aracı olarak görülmekteydi. Özellikle Batıdan kabul ettirilmeye çalışılan fikri akımlar dinin birer rakibi olarak görülmekteydi. Dolayısıyla da o ideolojiler çürütüldüğünde dinin önemi ortaya çıkacağı kanaati hasıl olmaktadır.⁵⁴ Bu nedenle, günümüzde en çok eksikliği hissedilen şey, dünyamızda olup biten her şeyin ortaya çıkan fikri akımların gerek Doğuda ve gerek Batıda nerede olursa olsun insanoğlunu etkileyen her şeyin tam anlamıyla incelenmesi ve özenli bir şekilde eleştirilmesidir. Böyle bir eleştiri bugün ortaya çıkmamışsa Batının karşısına ciddi bir şekilde çıkma konusunda adım atmak mümkün değildir. Yine Batıda ortaya atılan her hangi bir fikri akım, Müslümanlar tarafından İslâmi ölçüler süzgecinden geçirilmeden ve eleştiriye tabi tutulmadan, din ile irtibatlandırılmaya çalışılmaktadır. İslâm ve Sosyalizm, İslâm ve Kapitalizm, İslâm ve Fundamantalizm, İslâm ve Demokrasi, İslâm ve Feminizm... vb. gibi günü birlik her ortaya atılan fikir aynı zamanda konunun mütehassısları tarafından değil, ulu orta herkes tarafından tartışılıp yorumları yapılmaktadır.⁵⁵ Bu ise, Batıda olduğu gibi, Müslümanların da dine lakayt kalmalarına sebep olmaktadır. İhtisaslaşmanın çok yoğun olmadığı zamanlarda bütün sosyal müesseseler dinle iç içe bulunmaktaydı. Dünya görüşümüzün, gelenek ve göreneklerimizimizin sosyal hayatımızın esas kaynağı din olduğu gibi

⁵⁴ Güngör, İslâm'ın..., s. 247.

⁵⁵ Nasr S. Hüseyin, Batı Felsefeleri ve İslâm, Çev. Selahattin Ayaz, İst. 1985, s.15.

günlük faaliyetlerimizin büyük bir kısmı da din etrafında odaklaşmaktaydı. Ancak, günümüzün modern insanı maddi ve manevi ihtiyaçlarını birbiriyle alakası olmayan çeşitli müesseselerden gidermeye başlamıştır. Bu durum, Erol Güngör'ün tabiriyle; "*Kolları bir tarafta, bacakları bir tarafta, kafaları bir taraftadır*,"⁵⁶ dediği kimselere benzemişlerdir.

Fert hayatında dinin rolü ne ise, toplum hayatında da aynı rol önemi korumaktadır. İnsanlık tarihinde pek çok özelliğiyle tanınan toplumların yanı sıra onların en bariz niteliklerinden biri ve en önemlisi inançları olmuştur. Dini toplumsal açıdan lüzumlu görenler, anarşinin, adaletsizliğin her tür haksızlık ve kötülüğün önleyicisi ve bir nevi emniyet gücü olarak görmektedirler.⁵⁷ Çünkü din, mensuplarını umutsuzluktan, ruhi çöküntüden, bütün olumsuzluklardan uzaklaştırma ve güçlü bir toplum kurma gayesini gütmektedir.

Buraya kadar dinin tanımı, din ve fitrat, din ve felsefe, din ve toplum ilişkilerini ele almaya çalıştık. Dinin önemi ve insanlığa olan lüzumuna temas ettik. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de gerek batıda gerekse İslam dünyasında dinin elzemliğine inananlar olduğu kadar lüzumsuz görenler de yok değildir.

Bugün içinde bulunduğumuz toplumun ilim ve kültür seviyesi hangi seviyede olursa olsun sağlıklı bir din anlayışına sahip olabilmesi için tabii ki felsefenin de veya felsefecinin de söyleyeceği bir kaç söz olacaktır. Günümüzde sağlıklı bir din anlayışına sahip olabilmemiz için geçmişimizi ve içinde bulunduğumuz "*an*" ı iyi değerlendirmemiz gerekmektedir. Son bir kaç on yıldır insanımızda meydana gelen dini canlılık beraberinde de çeşitli tartışmaları gündeme getirmiştir. Bunlardan en önemlileri, dini insanlara kimin öğreteceği, din eğitimini kimlerin vereceği, halkın dini öğrenirken ve din anlayışını kazanırken kimlerden yararlanacağı, bu konuda kimin yetkili olduğu, vb. konular tartışma yaratan konular olarak ortaya çıkmaktadır.

Toplumumuzun hangi kesiminden olursa olsun insanımızın dini ve dinin alt müesseselerini, Özellikle dinin kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'i algılayışlarını, yaklaşımlarını ve yaşadıkları hayat tarzını, bunların içerisinde Kur'an-ı Kerim'e karşı tutumlarını tespit etmeye çalışacağız. Bunu yaparken şu tespiti yapmanın gerekli olduğunu da vurgulamak yerinde olacaktır. Bir yandan günümüze kadar hiç bir değişime ve insan müdahalesine maruz kalmamış ve kendi ifademizle Hak Din'in en önemli iki kaynağı *Kur'an* ve *Sahih Sünnet*'in ortaya koyduğu verileri ve hayat tarzı, diğer yandan, bunlara muhatap olan insan ve onun benimsediği bazen bu iki kaynakla yolları bir-

⁵⁶ Güngör Erol, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri*, İst., 1991, s. 248.

⁵⁷ Cilâcı Osman, *Günümüz Dünya Dinleri*, Ank., 1985, s. 25

leşmeyen hayat tarzı. Çünkü din diye yaşanan hayatın bir kısmında dinle alakası olmayan, hurafeler, bid'atlar ve inançlar ortaya çıkmaktadır. Ancak Kur'anî düşünce sisteminin ruhuna aykırı olmayan ve kültürden kaynaklanan çeşitli uygulamaları bu söylediğimizin dışında tuttuğumuzu da ifade etmemiz yerinde olacaktır. Bu konuda tespit ettiğimiz bazı hususları burada zikretmeden önce insanların dine karşı tutum takımları veya mesafeleri konusunda bir kategorikleştirme denemesi yapmak yerinde olacaktır. Çünkü bunu yapmadan, ortaya koyacağımız değerlendirmeleri sağlıklı bir şekilde anlamanın zor olacağı kanaatindeyiz.

Burada inancı kendisine problem edinmemiş olanları bu kategorikleştirmeye dahil etmeyeceğiz. Bizim yapacağımız şey, inancı kendisine konu edinenlerin inançları ile yaşayışları arasındaki ilişkiden söz etmek istiyoruz. Bu ilişkide insanları beş kategoride ele almak mümkündür.

1- Din İle İlişisini Sıcak Tutanlar: Bunlar her alanda, özellikle fert ve toplumsal yaşayışında hak dine bağlılığını sürdürmeye çalışarak, dini kendilerine bir hayat tarzı olarak benimserler.

Zikredecek olduğumuz gruplar içinde en koyu dindarlar, bu gruptakiler yer alır. Hak dine bağlılıklarının yanında, dini, geleneksel unsurlar içinde eritmiş bir şekilde de yaşarlar. Hatta bir çok geleneği, dinin emri imiş gibi algılar ve çevresindekilere de telkin ederler.

İçlerinde, hayatın, haramlar ve günahlarla donatılmış olduğunu kabul edenler var olup bu konu üzerinde titizlikle dururlar. Dinî konularda karşılaştıkları problemleri güvendiklerine danışırlar ya da çeşitli bilgi kaynaklarından, (fetva kitapları, dergi, gazete vs.) elde ederler. Bunun yanında ya mensubu olduğu bir gurubun ileri gelenlerine danışır, ya da resmi veya resmi olmayan çeşitli ihtisas sahibi kişilerle görüşürler. Din ve ibadet anlayışında hak dine tabi olmak, bidat ve hurafelerden uzak durmak gibi hususlarda da dikkatli davranırlar.

Bu gruptakilerin hak dine bağlılıklarında görülebilecek mezhep veya dini gruba mensubiyet taassubu nedeniyle bazen, hoşgörünün sınırlarını zorladıkları görülür. Bu da hak dinin orta yol prensibine uymayan bir davranış olarak değerlendirilebilir.

2- İnancı ve bağlılığı sağlam, ancak, her alanda aynı bağlılığını birinci guruptakiler kadar sürdüremeyenler: Bu guruptakiler çeşitli sebeplerden, dolayı aksattığı ibadetleri çeşitli dini gün ve gecelerde telafi etmeye çalışırlar. Bu guruptakilerin işleri nedeniyle ibadeti aksatmaları, hak dinin en ön plana yerleştirdiği ibadet prensibine dikkatli bir şekilde riayet etmedikleri görülür.

3- İnancı olup ibadetlerine çok az yer verenler: Hayatlarında, dünya işlerinin kendilerini çok meşgul ettiğini bahane etmeleri nedeniyle ibadetlerini yapamazlar. Etrafindakilerin baskısıyla veya yaşlılığın verdiği bir tedirginlikle ibadete ilgi duyabilirler. Ancak, hak dinin yaşanması hususunda fazla zorluğa katlanamazlar. Dinin kolayına gelen ve işlerini aksatmayan yönlerini ele alıp yaşamaya çalışırlar. Genelde hak dinin ahlâki yönü üzerinde vurgu yaparak, kalp temizliği, doğruluk ve dürüstlük gibi kavramları ön plana çıkarmaya çalışırlar.

Bu guruptakilerin, inanç yönünden hak dinine aykırı yanları yoktur. Ancak, ibadet ve ahlâk düşüncelerinde ön plana çıkardıkları fikirleri hak dinin ayrılmaz bir bütünü parçaları olan **inanç, ibadet ve ahlâk**un birbirinden bağımsız halde algılanarak, hayatın bütününde değil de, belirli safhalarında tatbikat sahasına konulması gibi bir yanlışlığa düşülmektedir. Bunda da hak dine uymayan bir durum söz konusudur.

4-İnanıcı olup ibadete ilgi duymayanlardır: Bunların inançları da çok sathî olup, inanç konularından pek azını gündemlerinde tutarlar. Özellikle halk tabakasındaki şekle bağlı ibadetlere tepki duyarlar.

5-Dine karşı ilgisiz olanlar: Din sözünün altında her zaman olumsuzluk ararlar.⁵⁸ İbadet edenleri veya çeşitli dini pratikleri yerine getirenleri eleştirirler. Dini kurallarda mutlaka bir akli geçerlilik ararlar. İnananlardan daha ilerde ve ahlâki yönden daha mükemmel bir noktada olduklarını düşünürler. Bu kategoriye dahil olan insanlarda inanç boşluğunun yerini dolduracak başka şeyler arama temayülü daha çok görülür. Bu boşluğu kendi kendilerine ürettikleri çeşitli inançlarla veya hiçte aşına olmadıkları kültürlerden hayatlarına giren çeşitli davranış biçimleriyle doldurmaya çalışırlar. Son zamanlarda halkın psikolojik yapısının bozulmasına sebep olan ve özellikle gençleri hedef alan akımlar içinde Satanizm bunlardan biridir. Kötülüğü, olumsuzluğu, şeytandan aldıkları emirlerle sadece dünyada değil ahirette Cehennemde bile kötülüğe hakim olmak gibi inançlar bunlardan biridir.

Halk kesiminde bu kategorilerin hepsine rastlamak mümkündür. Din inanç ilişkisi üzerinde yaptığımız bu guruplandırmada saydığımız özellikleri

⁵⁸ Geniş Bilgi için bkz. Akyüz Niyazi, Ankara'nın Boğaziçi Semtinde Dini Hayat ve Kentleşme Üzerine Bir Araştırma, A.Ü.İ.F. (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1994, s. 192. Ayrıca dindarlıkla alakalı tipoloji için şu kaynaklardan da istifade edilebilir. Ünver Günay, Din ve Sosyal Bütünleşme, E.Ü.İ.F. Der. Kayseri, 1989, c. VI, s 1-14, Toplamacıoğlu Mehmet, Yaşlara Göre Şiddet ve Kesafeti Üzerine Bir Anket Denemesi, A.Ü.İ.F.D. Ank., 1962, c. X, s. 141-151. Toplamacıoğlu burada halkı beş kategoriye ayırarak şöyle sıralar. 1- Gayri amil, 2- İdare-i maslahatçı, 3- Amil gurup, 4- Sofular, 5- Softalardır.

daha da arttırılabilir. Ancak, çalışmamızın sınırlarını aşacağından dolayı bu kadarıyla yetinmek durumundayız.

Sıraladığımız kategoriler içinde ve genel olarak din insan ilişkisi bağlamında Kur'an-ı Kerim'in oynadığı role bakıldığında klasik bir metin konumuna düşürülmüş olduğu gözlenmektedir. Kur'an'ı okuyup üzerinde düşünme, dininin kutsal kitabı ve başucu kaynağı olması yerine, yaşayan insanlara hitap etmeyen, hayatın hiç bir problemine çözüm getirmeyen sırf ahirete yönelik bir kitap gibi algılanmaya başlanmıştır. Sonuçta, teberrüken ezberlenen ve sevap için, hastalara okunan şifa kitabı, nazar değmiş olanlara, cin çarpmışlara okunan, bir üfürük kitabı gibi kullanılmaya başlanmıştır.

Bu durumu, Muhammed Kutup şöyle özetlemektedir. "*Din bilginleri, Kur'an'dan yaşanan pratik bir hayat nizamı çıkaracaklarına, onun yalnızca dil ve üslup özellikleri üzerinde durmuşlardır. Kur'an'ın hayata uygulanması demek olan fıkıh, bir müddet sonra teferruat içinde kaybolup gitti. Kısaca el birliği ile Kur'an'ı hayattan uzaklaştırdık.*"⁵⁹

Bugün, Kur'an-ı Kerim'in insanın hayatındaki yerine bakıldığında, önce şu durumun dikkatlerden kaçmadığı görülmektedir. İnsanlar, ya Kur'an'ın ne olduğunu bilmiyorlar, ya da almış oldukları geleneksel kültürün de etkisiyle yanlış bilmektedirler. *Kur'an'ın ne olduğunun bilinmesi* demek, başta onun yaşanan hayatın içinde bir **hidayet rehberi**⁶⁰ olarak kabul edilmesinin bilincinde olunması demektir. Bu bilinç, sağlanmadığı takdirde Kur'an, insanın düşünce ve hayatının kitabı olmaktan çıkar, kuru bir inancın, davranışlara intikal etmeyen bir teorinin kitabı haline dönüşür. Nitekim şu anda insanımızın da yaptıkları bundan pek farklı olmadığı görülmektedir.²

Kur'an-ı Kerim hakkında insanların sahip olduğu bilgi ve kanaatlerden bazılarını şöyle sıralamak mümkündür.

Kur'an'ın, mevcut bilgi seviyesiyle anlaşılacağı düşüncesi. Sadece okumakla meşgul olmak. Bazı gecelerde, ölmüşlerin ruhları için başışlanmak üzere okumak. İbadet için lüzumlu ayetlerin öğrenilmesi ve sadece onunla amel edilmeye çalışılması. Başka kaynaklara göre Kur'an'ın açıklanmaya çalışılması. Kur'an-ı Kerim'i, gelenek ve göreneklerle değerlendirmeye çalışmak. Bazı insanların bağlı oldukları büyüklerinin dediklerini Kur'an'dan daha önde tutmaları. Taklit ve taassup nedeni ile Kur'an'la doğ-

⁵⁹ Kutup, Muhammed, Kur'an'ı Nasıl Okuyalım, çev.; Bekir Karlığa, İst. 1992, s. 28.

⁶⁰ Bakara/ 3.

rudan temasın engellenmesi.⁶¹ Fal bakmak, yapılması tasarlanan bir işin doğru olup olmayacağı konusunda Kur'an'dan tesadüfen açılan bir sayfanın başında olumlu veya olumsuz ifadenin başlamasına göre işin hayırlı olup olmayacağına karar verilmesi. Kaza ve belâlardan korunmak için belirli sayıda Kur'an hatimleri okumak. Nazardan korunmak için insanlar nazar ayetini yazıp üzerinde taşıma, ev veya işyerine asmak. Ölümcül hastalara şifa bulur ümidiyle çeşitli sureler okumak. Ölen insanların arkasından ölümlerinin 40. gecesinde veya 52. gecesinde Kur'an hatimleri indirmek veya Yâsin suresi okutmak. Kur'an-ı Kerim'in her hangi bir sayfasını açarak, o sayfada geçen isimlerden birini, yeni doğan çocuğa vermek.

Verilen bu örnekler daha da çoğaltılabilir. Görüldüğü gibi Kur'an'ın insan hayatına sadece şekli bir noktada girdiğini gözlemlemekteyiz. Ancak yanlış anlaşılmaya meydan vermemek için bunları zikrederken bizim sadece Kur'an-ı Kerim'i bu saydığımız maddeler seviyesinde görmeyi tenkit ettiğimizi belirtmek istiyoruz. Yoksa şifa niyetine okunması veya manası anlaşılmazsa bile sevap maksadıyla okunmasının bile insanın derunî boyutuna bıraktıkları etkinin ve bunun yerini başka hiçbir şeyin dolduramayacağını da bilincinde olarak önemini hafife aldığımız manasına gelmemelidir.

Dini ve o dine inanan müminin şahsiyetini şekillendiren vahiydir. Dinden vahiy kaldırıldığı anda din adına geriye, yaşanan ferdi tecrübeler ile bir takım efsane ve menkıbelerden başka bir şey kalmaz. Vahyin, Hak Dinin anlaşılması için dinde bu kadar önemli bir görevi icra etmesi onun anlaşılabilmesine bağlıdır. Anlaşılmadığı takdirde, vahyin insanoğlu üzerinde olumlu veya olumsuz bir tesir bırakmasını beklemek mümkün değildir. Bu nedenle, günümüzde toplumumuzun dini yapısını anlayabilmek ve bu sahada sıhhatli çözümler üretebilmek için en önemli problemlerin başında halkın anladığı ve yaşadığı dini, vahye, yani Hak dine uyan ve uymayan yanlarının, kaynaklarıyla birlikte tespit edilerek Hak din çerçevesine oturtulmasından geçmektedir.

Allah'ın Kur'an'da bildirdiği hak dinin prensipleri, beşeri bilgilerden farklı olarak mutlak karakterdedir. Bu mutlak karakterdeki vahyi anlamak durumunda olan insanın, her şeyden önce anlama kapasitesi sınırlıdır. Bu yönden vahyin geldiği andan itibaren Kur'an'ın anlaşılması hususunda yürütülen faaliyetler hiç bir zaman durmamıştır. Ancak, Kur'an'ı anlama faaliyetleri durduğu dönemler, İslâm tefekkür hayatının da durgun olduğu dönemlerdir. Türk ve İslâm dünyası, uzun süreden beri bu durgunluğu yaşamaya devam etmektedir.

⁶¹ Duman M.Zeki, Kur'an ve..., s. 203.

Günümüzde, toplumumuzun bu olumsuzluktan kurtulmalarının en önemli çaresi, Kur'an-ı Kerim karşısında takınacakları "yeni" tavır, belirleyici olacaktır.

Kur'an ve insan ilişkisinde, Kur'an, insanın sosyal hayatında yer etmeyecek kadar yücelere yerleştirilmiştir. Halk, Kur'an'ı okuyup anlamak ve anladıklarıyla yaşamak gibi bir endişe taşımaz. Çünkü o, gündelik işleriyle meşguldür. Ancak, bilhassa kandil gecelerini değerlendirmek, ahirete intikal edenlerin ruhlarına bağışlamak ve sevap kazanmak maksadıyla okumaktadır. Kur'an-ı Kerim okumakla sevap kazanılır, gözün görme kuvveti artar, zihin açıklığı verir gibi düşüncelere sahiptir. Hatta, halk arasında yaygın inanca göre, okumayı hiç bilmesede dahi, her bir satırı için İhlâs suresi okuyup diğer satıra geçse hatim indirmiş kadar sevap almakta, hiç olmazsa yüzüne baksa dahi ibadet yapmaktadır. İşte, halk arasında yaygın olan bu gibi, sadece sevap kazanmaya yönelik Kur'an okuma inancı, onun esas maksadını aşan, duvarlarda asılı duran, atıl bir konuma düşürülmesine sebep olduğu gözlenmektedir.

Halk böyle düşünürken, aydınlarımızın düştüğü durum, zihniyet açısından halkın düşüncesinden pek farklı bir şey değildir. Recep Kılıç'ın da belirttiği gibi, "...aydınımız, batılının gerçekleştirdiği ilmi keşiflerden istifade ederek, Kur'an'a olan imanını her gün yeniden tazelemekte, onun müsbet ilimle tezat teşkil etmediğini büyük bir haz duyarak seyretmekte ve nihayet Kur'an'ın Allah kelamı olduğunu mükerreren tasdik etmekle meşguldür."⁶²

Daha önce de belirtildiği gibi, Kur'an-ı Kerim'in asıl gönderiliş amacı olan Rehberliği,⁶³ Müjdeleyiciliği,⁶⁴ doğruyu yanlıştan ayırdediciliği,⁶⁵ beyan ediciliği,⁶⁶ şifa ve rahmet oluşu⁶⁷ gibi önemli fonksiyonları icra etmesi, anlaşılmadan mümkün olmayacağı açıktır. Bu nedenle, halkın günlük hayatında zihinlerine yer etmiş Kur'an ve din anlayışı hak dinin sınırlarına çekilerek yukarıda sıraladığımız Kur'an'ın özelliklerinin insan hayatına yerleşebilmesi mümkündür. Çünkü, fikri alandan ilmi alana kadar her sahada toplumumuzun bir atılım gerçekleştirebilmesinin en önemli araçlarından biri, hak dininin iyi anlaşılıp yaşanmasına bağlıdır.

Kur'an-ı Kerim'in anlaşılmasından kasıt, onun her hangi bir meâlden sadece okunarak manasının anlaşılması değildir. Bu özel bir gayret gerekti-

⁶² Kılıç Recep, Dini Nasıl Anlamalı, Diyanet İlimi Dergi, Ocak-Şubat-Mart, 1993, c. XXIX, sa. I, s. 5.

⁶³ Bakara/ 2.

⁶⁴ Bakara/ 97.

⁶⁵ Bakara/ 185.

⁶⁶ Al-i İmran/ 138.

⁶⁷ İsra/ 82.

ren husus olup, bizzat Kur'an-ı Kerim'de ifadesini bulan, üzerinde "tedebbür"ünü ve akıl sahiplerinin "tefekürü"nü gerektirmektedir.⁶⁸ zikri geçen ayette tedebbür ve tefekkürün ard arda gelmesinin, akıl sahibi insanların Kur'an ayetleri üzerinde derin bir düşünce faaliyetinde bulunma zorunluluğuna işaret eder.⁶⁹ İşte Kur'an'ın, tek tek ayeti ve hatta her kavramı üzerinde tedebbür ve tefekkür seviyesinde felsefi anlamda "derin düşünce" faaliyeti olmaksızın, anlaşılabilmesi, toplumda olumlu gelişmeler icra edebilmesinin mümkün olmayacağını düşünmekteyiz.

İslâm düşünce tarihinde Kur'an üzerinde düşünme faaliyetleri belirli döneme kadar her yönüyle gerçekleştirildiğine şahit olunmaktadır. Ancak, daha sonra gelen mütefekkirler bu düşünceyi daha da geliştirecek yerde bunun aksi vuku bulmuştur. İlk üç asırda Ebu Hanife, Şafî, Eş'arî, Mâturidî, gibi pek çok mütefekkir, Kur'an üzerinde derin düşünce faaliyeti gerçekleştirmişken, daha sonra gelenler bunların tefekkür faaliyeti üzerinde her hangi bir şey kurmadıkları gibi, bu faaliyeti de yanlış değerlendirmişlerdir. Sonra gelenler, öncekilerin Kur'an üzerindeki tefekkürlerinden çıkardıkları sonuçları kendi devirlerinin şartlarına göre değerlendirecekleri yerde bunları mutlak ve değişmez doğrular olarak değerlendirmişlerdir.⁷⁰ Bu durum, Kur'an ile halk arasına bir set çekmiş ve halka olumsuz yönden etki ederek farklı bir yapılanmanın zeminini hazırlamıştır. Biz buna **Halk Dini** adını vermekteyiz.

İşte, halkın, bu farklı yapılanma ve anlayıştan uzaklaşıp hak dini ile doğrudan yüz yüze geldiğinde halk, hak dine daha da yaklaşmış olacaktır. Çünkü bu farklı yapılanma, halka yansıyan yönüyle dini tanınmaz hale getirmektedir.

İkbal'in;

"Kur'an'ın menzili ve maksadı başkadır,

Müslümanların hareket ve ayinleri başka,

Onların kalplerinde ateş yanmıyor,

Onların göğsünde Mustafa yaşamıyor." diye belirttiği gibi Müslümanlar ile Kur'an arasında meydana gelen ayrışma dikkat çekmektedir.

Bizim burada Halk dinini hak dini sahasına çekme hususunda Kur'an ağırlıklı tespitler yapmaya çalışmamız ve bu kadar üzerinde durmamızın asil sebebi, Kur'an'ın doğru anlaşıldığı takdirde din anlayışımızın hak dinine daha da yaklaşacağı kanaatini taşımamızdan kaynaklanmaktadır. Çünkü, özellikle halk arasında yaygın inanış, hurafe, bid'atlerin, hep Kur'an

⁶⁸ Sa'd/ 29.

⁶⁹ Yazır, Hak Dini..., c. VI, s. 4091.

⁷⁰ Vatandaş Celâleddin, Vahiyden Kültüre, İst., 1998, s. 269, vd.

üzerinde yoğunlaşan yanlış anlayış ve inanışlara dayanmakta olduğunu görmüştük.

Yine Kur'an-ı Kerim'in okunması üzerinde yoğunlaşan ve hak dine aykırı olan fakat halk arasında rağbet gören anlayışlardan biri de özellikle halkla doğrudan muhatap olan din görevlileri tarafından telkin edilen Kur'an ve sünnet konusundaki düşüncelerin düzeltilmesi gerekmektedir.

Şöyle ki; Kur'an'ı anlayan anlamıştır, Kur'an'ın yeniden anlaşılmasına ihtiyaç yoktur. Hani nerede ona mana verecek alim, kaldı ki Kur'an anlaşılmadan yüzünden veya ezbere dahi okunsa her harfine on sevap verilecektir. Bu ve buna benzer anlayışların yayılmasına bir kısım yayın organları da yayınlarıyla katkıda bulunmaktadırlar.⁷¹

Bunun yanı sıra, terğib ve terhib kitaplarındaki; Kur'an'ın manasını anlamadan da olsa, okunması hususunda telif edilen hadisler Kur'an'ın anlaşılmadan okunmasını teşvik etmiştir.⁷²

Halkın, halk dininden hak dini sahasına çekilebilmesi için bu gibi düşüncelerden tecrid edilip, doğruların, her türlü bilgi ve haber alma vasıtaları kullanılarak bilinçlendirilmeleri gerekmektedir. Bunun için Kur'an-ı Kerim'in, bir ölünün ardından okunduğu kadar diriler için de dirilerin okunması ve anlaması gerektiği bilinci yerleştirilmelidir. Burada İkbâl ile babası arasında geçen bir diyalogu zikretmek yerinde olacaktır. İkbâl, her sabah namazından sonra Kur'an okumayı adet edinmişti. Babası da her okuyuşunda ne yapıyorsun evladım diye sorar. Ancak, babasının vermek istediği mesajı ilk etapta anlayamayan İkbâl, sualinin sebebini sorduğunda, babasının verdiği cevap, Kur'an'ın indiriliş gayesini ve insanların bu durum karşısında almaları gereken tavrı çok veciz bir şekilde açıklamaktaydı. Babası; "*Oğlum Kur'an sana henüz vahyediliyormuş gibi okumalısın*" demiştir.⁷³

Halkın yaşadığı ve hak dinine uymayan düşünce ve hayattan, hak dini çizgisine gelebilmeleri için insanların bilgi seviyelerine hitab eden Kur'an-ı Kerim tefsirlerinin hazırlanması gerekmektedir. Bunu yaparken, geçmişte ve günümüzde yapılmış tefsirlerden istifade edilmekle birlikte

⁷¹ Bkz. Türkiye Gazetesi, (8 Kasım 1990) Bizim Sayfa, Ali Güler, Bir Bilene Sorulmuş Köşesi, Duman M. Zeki, Kur'an ve..., s. 227.

⁷² İmam Hafız el Münziri, et Terğib ve't Terhib, A. Muhtar Büyükcınar, D. Pusmaz, A. Arpa, A. Yücel, İst. 1985, c.III, s. 261 vd. Bkz. Abdullah b. Mes'ud'dan: Resulullah: "*Kim Allah'ın kitabından bir harf okursa onu bu sebeple bir hasene verir. Hasene'nun karşılığı ise on mislidir. Size elif Lam Mim bir harfdir demiyorum, fakat elif bir harftir, lam bir harftir ve mim de bir harftir*" buyurdu. Tirmizi, 4/46, "hadis, hasen -sahih- garib" demiştir. Bkz. Münziri, et Terğib..., c.III, s. 262.

⁷³ Nedevi abu'l Hasan, Dr. M. İkbâl, çev., A. Ulvi Kurucu, İst., 1990, s., 57.

mevcut ilmi ve fikri gelişmelerden uzak kalınmaması gerekir. Ayrıca, yapılacak tefsirin herkesin anlayabileceği bir şekilde sade bir dil ve anlaşılır bir Türkçe ile hazırlanması gerekir. Bunun yanı sıra, belirli bir görüşün veya fikri oluşumun bakış açısıyla değil, objektif bir ilmi ve fikri yapıyla hareket edilmesi gerekir. Bu gibi çalışmalar halkın kitle iletişim araçlarıyla geniş bir biçimde halk tabanına yaygınlaştırılmalıdır.

Kur'an-ı Kerim okumasını öğreten kişi veya kuruluşların, yüzünden güzel okumasını öğretmek ve ezberletmeye verdikleri önem kadar Kur'an'ın manasının da anlaşılması için de çalışmalar yapılması gerekmektedir. Bu konuda bir televizyon kanalının Kur'an-ı Kerim tefsirini sunması halkın hak dini anlamalarında ve öğrenmelerinde faydalı olma konusunda önemli katkıda bulunmuştur.

Öte yandan, halk dininde önemli yer tutan, ancak hak dine uymayan **Peygamber ve Sünnet inancının** da hak dini sahasına çekilmesi gerekmektedir.

Sünnet denilince halk arasında, genelde, namazların sünnetleri, sünnet olmak, misvak kullanmak, gümüş yüzük takmak, sarık sarmak, yemeğe tuzla başlamak, sağ eliyle yemek yemek, ikrama sağdan başlamak, sakal bırakmak, ramazanda teravih namazı kılmak, gibi hususlar akla gelmektedir.⁷⁴

Bu misalleri daha da artırmak mümkündür.⁷⁵ Görüldüğü gibi, Halk arasında sünnet anlayışı ve sünnete bağlılık konusunda daha önce zikrettiğimiz Kur'an-ı Kerim hakkındaki tavırlarına benzer bir şekilde "**şekilcilik lafızcılık**"⁷⁶ hakimdir. Yani Hz. Peygamber, bilgisiz ve bilinçsiz bir şekilde taklit edilmektedir. Kanaatimize göre, Hz. Peygamber'in bu gibi davranışlarını, halkın taklit etmesini doğru bulmakla beraber, sünneti bütünüyle bu gibi uygulamalara indirgemeyi de yanlış bulmaktayız. Halk seviyesinde yaşanan sünnet, gerek filozofların ve gerekse mutasavvıfların vurguladıkları gibi, halkın din anlayışları ve yaşayışlarının bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Meryem Cemile, sünnetin tarifini yaparken, Her hususta taklit etmek anlamına geldiğini belirtmektedir. Halbuki taklit, delilini, kaynağını, gayesini araştırıp öğrenmeksizin bir davranışı veya görüşü aynen tekrarlamaktır ki

⁷⁴ İslâm Dergisi, Kasım 1983-Ağustos 1985, sa. 3-24.,

⁷⁵ Geniş bilgi için bkz. Ahmet Şahin, Sünnet İşığında Hayat, İst. 1991, Demircan Ali Rıza, İslâm'da Bâtıla Benzemenin Hükmü, İst. 1991.

⁷⁶ Kırbaoğlu M. Hayri, İslâm Düşüncesinde Sünnet, Ank., 1996, s. 47.

Hak dinde bu tasvip edilmeyen bir davranıştır. Doğru olanı ise taklit değil **ittiba** dır.⁷⁷ Çünkü, ittiba da hareket şuurudur.

Halk, Ramazan hilalinin görülüp görülmemesi, Kur'an'ın başka dilelere çevrilmesi, Fatiha'nın sonunda yüksek sesle "amin" denmesi, Çorapsız ve takkesiz namaz kılınması, gibi hususlarda Hz. Peygamber'i taklit etmekte olup, **şekilci ve sathi bir yaklaşım** sergilenmektedirler. Bu durumda, Hz. Peygamber'in sünnetinin evrensel boyutları göz ardı edilmektedir. Hatta bu gibi sünnetlerin şekillerine bağlı kalmayanlar halk kesiminde bazen daha fazla dindar olmamakla da suçlanabilmektedirler.

Sünnet ve sünnete ittiba konusunda günümüzde geliştirilmeye çalışılan bazı yeni tanımlar ve geliştirilmeye çalışılan yeni bir kavram denemeleri,⁷⁸ bugün gerçekten ihtiyaç duyulan ve gerek halk kesiminde ve gerekse okumuş kültürlü insanlar kesiminde sünnet anlayışının bu noktaya yani kaynağını hak dinden alan bu anlayışa çekilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Ancak bunu yaparken sünnetin, dini hükümlerin bir kaynağı olduğunun göz ardı edilmemesi ve fıkhıdaki yerinin korunması gerektiği kanaatini taşımaktayız.

Halk dininde yanlış yer etmiş olup hak dini sahasına çekilmesi gereken bir başka inanç, **Peygamber inancıdır**. Bilindiği gibi, Hz. Peygamber sosyal hayata tam anlamıyla katılmış, evi ve ailesinin reisi olmasının yanında, hakim, devlet reisi ve ordu komutanı olmuştur.⁷⁹ Kur'an-ı Kerim'de, devamlı surette Hz. Peygamber'in **beşerî yönünü** ön plana çıkarmaktaydı.⁸⁰ Hatta, insan olarak yaptığı bazı fiillerden dolayı da Allah'ın bizzat vahiy ile uyardığını bilmekteyiz.⁸¹ Hz. Peygamber'in bir insan olarak kabul edilip Ulûhiyét vasıflarından arındırılması, İslâm peygamberini Hıristiyanların Hz. İsa'ya yükledikleri insanüstü ve ilâhi vasıflardan ayırmaktadır.⁸² Bütün bunlara rağmen, sonraki asırlarda peygamber düşüncesinde değişiklikler

⁷⁷ Meryem Cemile, İslâm ve Çağdaş Öncüleri, İst., 1986, s. 76-85, Ayrıca ittiba konusuna bkz. İbn Kayyim el Cevziyye, İ'lamu'l Muvakkün, Beyrut, ?, c.II, s. 178, (et Taklid ve'l İttiba')

⁷⁸ Kırbasoğlu'nun geliştirdiği sünnet tanımı şöyledir. "Hz. Peygamber'in kendi döneminde İslam toplumunu akide, ibadet, tebliğ, eğitim, ahlak, hukuk, siyaset, ekonomi gibi çeşitli alanlarda; kısacası bireysel, toplumsal ve evrensel olmak üzere hayatın her alanında, yönlendirip yönetmede, Kur'an başta olmak üzere esas aldığı ilke ve prensipler bütünüünün oluşturduğu bir "zihniyet" ya da "dünya görüşü" dür. Bkz. Kırbasoğlu, a.g.e., s. 107.

⁷⁹ Nasr, S. Hüseyin, İslâm: İdealler ve Gerçekler, çev. A. Özel, İst, 1996, s. 86.

⁸⁰ İsra/ 90-95, En'am/ 50.

⁸¹ Abese/ 1-4.

⁸² Çakın, Kamil, İlk Hicri Asırlarda Hadis Etrafındaki Şüpheler ve Hadis İnkârcılığı, A.Ü.İ.F., Basılmamış Doktora Tezi, Ank. 1990, s. 40.

meydana gelebilmiştir. Bu konuda bir kısım alimler Kur'an ayetlerine ters bile düşebilmişlerdir. Hz. Peygamber'e olan aşırı sevgileri sebebiyle onu ifrat derecesinde överek, melek mertebesine hatta yarı ilâhlık payesi vermişlerdir. Hz. Peygamber'i mucize sahibi görmek isteyenler, onun her bir uzvuna bir mucize yakıştırmışlardır.⁸³

Halbuki, halkın, Hz. Peygamber'i bu konuma yerleştirmesi yerine "Sen en güzel ahlâk üzerinesin"⁸⁴ diye Kur'an-ı Kerim'in bizzat beyan ettiği ahlâki ve toplumsal yönünün ön plana çıkarılması gerekirdi. Çünkü, Hz. Peygamber; yaşadığı dönemde geçerli yiyecek ve içecekleri yemiş, içmiş, iklimine göre giyinmiş, dönemin geçerli adetlerine göre toplum içerisinde hareket etmiştir. Ancak, insan olarak yaşayan bir peygamberi "Üsvetün Hasenetün"⁸⁵ diye bunları idealleştirerek günlük hayatın normal akışındaki hal ve tavırları, bir döneme sıkıştırmak sünneti ve Hz. Peygamber'in risaletini anlamamak demektir.

Bunun yanı sıra, Hz. Peygamber'in hak dinin örnek şahıs olarak bir yansıması olan vahye dayalı peygamberlik yönü⁸⁶ ile insani yönünün birbirinden ayırt edilmesi, hangi fiiline uyulup hangisine uyulmaması gerektiği, halka daha açık bir şekilde konunun uzmanları tarafından açıklanması gerekmektedir. Ancak meselenin de bu noktada düğümlendiği açıkça görülmektedir.

Görüldüğü gibi, halkın inanç ve düşüncelerinde mevcut pek çok inancın ve ibadet adına pek çok davranışın, hak dine değil kendilerinin tarih boyunca farklı bir yapılanma ile oluşturdukları halk dinine daha yakın olduğu görülmektedir.

⁸³ Suyuti'nin *el Hasaisu'l Kübra* isimli eserinde naklettiği bir rivayete göre, "Hz. Peygamber'in ne güneş ne de ay ışığında gölgesi olurdu." derken, başka alimler de;

-Hz. Peygamber'in üzerine sinek konmazdı, Bit ona sıkıntı vermezdi, Teri misk gibi kokardı, Önünü gördüğü gibi arkasını da görürdü, Karanlıkta gündüz gördüğü gibi görür ve yürürdü, -Kırk erkeğin cima gücüne sahipti, Büyük veya küçük abdestini yaparken yer yararlar ve onları yutardı. Bkz. Çakır Kamil, a.g.tez, s. 41. Ayrıca geniş bilgi için bkz. el Beyhaki Ebu Bekir Ahmet b. El Hüseyin, *Delailü'n Nübüvve ve Ma'rifeti Ahvali Sahibu's Şeriyye*, I-VII, thk. Abdulmuti Kalaci, Beyrut, 1985, c. I, s. 256-257. es Suyütü Celâleddin Abdurrahman Ebu Bekir, *el Hasaisu'l Kübra* I-III, thk. Muhammed Halil Herras, Kahire, 1967, c. I, s. 169. En Nebhani, Yusuf İbn İsmail, *Hucetullahi Ale'l Alemin fi Mucizati Seyyidi'l Mürselin*, Beyrut, 1316, s. 286, Kadı İyaz, eş Şifa, Kahire, 1977, s. 89

⁸⁴ Kalem/ 4.

⁸⁵ Ahzab/ 21.

⁸⁶ Necm/ 3-5.

Gerek ferdi hayatta gerekse sosyal hayatta halk içinde yaşayan ve hak dine aykırı olan tüm inanış ve davranışların ayıklanıp sağlıklı bir şekilde yeniden bir **Hak Dini** anlayışı oluşturularak, insanların bilinçlendirilmelerinin gerektiğini düşünmekteyiz. Bunu, İlâhiyat sahasında faaliyet gösteren gerek resmi ve gerekse resmi olmayıp halk arasında gönüllü faaliyet gösteren kişi ve kuruluşlar tarafından ele alınıp ciddiyetle üzerinde durulmalıdır. Ayrıca bu faaliyetin içinde yer alanların her sahada teşvik edilmeleri ve desteklenmeleri gerekmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- Kuran-ı Kerim: (Makalede geçen ayet mealleri Prof. Dr. Ali Özek Başkanlığında hazırlanan meal esas alınmıştır.)
Akseki A. Hamdi, *İslâm Dini*, Ank., 1983,
Aktaş Erhan, *Hangi İslâm*, İst., 1996.
Akyüz Niyazi, *Ankara'nın Boğaziçi Semtinde Dini Hayat ve Kentleşme Üzerine Bir Araştırma*, A.Ü.İ.F. (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1994.
Aristo, *Metafizik*, çev: H. Ziya Ülken, İst., 1935.
Bakillani, Kadı Ebu Bekir Muhammed, *Kitab et Temhid*, Beyrut, 1957.
Berger Peter L., *Dinin Sosyal Gerçekliği*, Çev, Ali Coşkun, İst., 1993.
Bergson, Henry, *Les Deux Sources De La Morale Et De La Religion*, Paris, 1948.
Bilmen Ömer Nasuhi, *Büyük İslam İlmihâli*, Sadeleştiren, Ali Fikri Yavuz, Ank., Tarihsiz.
Birand Kamran, *İlk Çağ Felsefesi Tarihi*, Ank. 1987.
- *Din Kavramının İncelenmesi Hakkında*, A.Ü.İ.F. yay. Ank., 1961.
Bulaç Ali, *İslâm Düşüncesinde Din Felsefe Vahiy Akıl İlişkisi*, İst. 1994.
Carrel Alexis, *Dua*, Çev: M. Alper Yüçetürk, İst. 1947.
Cilâci Osman, *Günümüz Dünya Dinleri*, Ank., 1985.
Cürcânî S. Şerif, *Ta'rifat*, "Din" maddesi. Beyrut, 1995.
Çakın Kâmil, *İlk Hicri Asırlarda Hadis Etrafındaki Şüpheler ve Hadis İnkârcılığı*, A.Ü.İ.F., Basılmamış Doktora Tezi, Ank. 1990.
Demircan Ali Rıza, *İslâm'da Bâtıla Benzemenin Hükümü*, İst. 1991.
Duman M.Zeki, *Doğuştan Günümüze Kur'an ve Müslümanlar*, Ankara, 1996.
Durkheim, Emile, *Din Hayatının İptidai Şekilleri*, çev. H. Cahit, İst., 1923.
- *Les Formes Elementaire de la Vie Religieuse*, Paris, 1925.
el Beyhaki Ebu Bekir Ahmet b. El Hüseyin, *Delailü'n Nübüvve ve Ma'rifeti Ahvali Sahibu's Şeriyye*, I-VII, thk. Abdulmuti Kalaci, Beyrut, 1985, c. I.
Eliade Mircea, *İmgeler ve Simgeler*, çev; M. Ali Kılıçbay, İst., 1992.

- en Nebbani, Yusuf İbn İsmail, *Huccetullahi Ale'l Alemin fi Mucizati Seyyidi'l Mürselin*, Beyrut, 1316.
- Er İzzet, *Sosyalleşme Sosyal Gelişme ve İslâm*, Bursa, 1988.
- es Suyûfi Celâleddin Abdurrahman Ebu Bekir, *el Hasaisu'l Kübra* I-III, thk. Muhammed Halil Herras, Kahire, 1967, c. I.
- Framer, Hans, *Din Sosyolojisi*, çev; Turgut Kalpsüz, A.Ü.İ.F. yay, Ank. 1974.
- Gazâli, *İhyau Ulûmi 'd Din*, Mısır, 1967.
- Gökberk Macit, *Felsefe Tarihi*, İst. 1990.
- Göngör Erol, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri*, VII. Baskı, İst., 1990.
- Günaltay M. Şemsettin, *Tarih-i Edyan*, (Dersaadet 1339).
- İbn Kayyim el Cevziyye, *İlamu'l Muvakkain*, Beyrut, ?, c.II.
- İbn Rüşd, *Faslu'l Makâl*, haz: Süleyman Uludağ, (Felsefe Din İlişkileri) İst. 1985,
- İbn Teymiye, *el Es'ile ve'l Ecvibe*, Riyad, 1983.
- İkbâl Muhammed, *İslâm'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, çev: N. Ahmet Asrar, İst. 1984, s.18.
- İmam Hafız el Münziri, *et Terğib ve't Terhib*, A. Muhtar Büyükçınar, D. Puzmaz, A. Arpa, A. Yücel, İst. 1985.
- İslâm Ansiklopedisi*, "Din" Maddesi, İst., 1977
- İslâm Düşüncesi Tarihi*, Ed.: M. M. Şerif, İst., 1990.
- İslâm Gerçeği*, Heyet, Ank., 1995.
- İslâm Dergisi*, Kasım 1983-Ağustos 1985, sayı: 3-24.,
- Jochaim Wach, *Din Sosyolojisine Giriş*, çev: Battal İnandı, A.Ü.İ.F.yay. Ank., 1987.
- Kadı İyaz, *eş Şifa*, Kahire, 1977.
- Kılıç Recep, *Dini Nasıl Anlamalı*, Diyanet İlmî Dergi, Ocak-Şubat-Mart, 1993, c. XXIX, sa. I.
- Kırbaçoğlu M. Hayri, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, Ank., 1996.
- Kindî, *Felsefi Risaleler*, Haz: Mahmud Kaya, İst. 1994.
- Korlaelçi Murtaza, *İbn Rüşd'e Göre Din-Felsefe İlişkisi*, Felsefe Dünyası, Ankara, Mart 1994.
- Kutup, Muhammed, *İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler*, çev: Bekir Karlığa, İst., 1992.
- Kutup Muhammed, *Kur'an'ı Nasıl Okuyalım*, çev.: Bekir Karlığa, İst. 1992.
- Küçük Abdurrahman, Tümer Günay, *Dinler Tarihi*, Ankara, 1988.
- Mengüşoğlu, Takiyettin, *İnsan Felsefesi*, İst., 1988.
- Meryem Cemile, *İslâm ve Çağdaş Öncüleri*, İst., 1986.
- Mevdudi, *Kur'an'a Göre Dört Terim*, Çev: O. Cilâcı, İ. Kaya, İst., 1982.
- Nasr S. Hüseyin, *Batı Felsefeleri ve İslâm*, Çev. Selahattin Ayaz, İst. 1985.
- *İslâm: İdealler ve Gerçekler*, çev. A. Özel, İst, 1996.
- Nedevi ebu'l Hasan, *Dr. M. İkbâl*, Çev: A. Ulvi Kurucu, İst., 1990.

- O. Cilacı - M. Aydın, *Dinler Tarihi*, Konya, 1980.
Ötürk Yaşar Nuri, *Din ve Fitrat*, İst., 1990.
Özcan Hanifi, *Epistemolojik Açıdan İmân*, İst., 1997.
Pelet Louis, *Le Sentiment Religieux et la Religion*, Paris, 1935.
Şahin Ahmet, *Sünnet Işığında Hayat*, İst. 1991.
Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, *İslâm Tarihi*, Sad: M. Rahmi., İst. 1987.
Taylan Necip, *İslâm Düşüncesinde Din Felsefeleri*, İst. 1994.
Thioller M. Marie, *Dictionnaire Des Religions*, Belgique, 1971.
Toplamacıoğlu Mehmet, *Yaşlara Göre Şiddet ve Kesafeti Üzerine Bir Anket Denemesi*, A.Ü.İ.F.D. Ank., 1962.
Tümer Günay, *Çeşitli Yönleriyle Din*, A.Ü.İ.F. Der., c. XXVIII,
Türkiye Gazetesi, (8 Kasım 1990) Bizim Sayfa, Ali Güler, Bir Bilene Sorulmuş Köşesi,
Ünver Günay, *Din ve Sosyal Bütünleşme*, E.Ü.İ.F. Der. Kayseri, 1989
- *Din Sosyolojisi Dersleri*, Erciyes Ün. Yay. Kayseri 1993.
Vatandaş Celâleddin, *Vahiyden Kültüre*, İst., 1998.
Weber Alfred, *Felsefe Tarihi*, Çev: Vehbi Eralp, İst. 1991.
Yazır Ahmet Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. I, IX.